

В. В. Задунайський

**ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ВІДПУСТКАМИ ОФІЦЕРІВ КУБАНСЬКОГО
КОЗАЦЬКОГО ВІЙСЬКА НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.
(НА ПРИКЛАДІ СОТНИКА КЕЛЕБЕРДИНСЬКОГО ТА ПОЛКОВНИКА
КВАРТОВКІНА)**

У статті розкрито особливості забезпечення відпустками офіцерів Кубанського козацького війська наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. Виявлено, що незалежно від рівнів старшинства, офіцери не мали періодичних відпусток і отримували їх досить рідко. Такі реалії відповідали намаганням Російської імперії зберігати контроль над козацькими утвореннями.

Ключові слова: відпустки офіцерів, Кубанське козацьке військо, військове життя.

Історія Українського війська тривалий час співвідносилась з долею різноманітних українських козацьких формувань, що існували з кінця ХV – до початку ХХ ст. З огляду на це, важливо дослідити процес розвитку військової системи у відповідних формуваннях. Все це стосується й існування Кубанського козацького війська, яке найдовше зберігало та розвивало українську військово-козацьку спадщину.

Серед різноманітних аспектів військово-козацького життя на рубежі ХІХ–ХХ ст. певної уваги заслуговує й питання відпусток для козацьких старшин, бо тут виявляються не лише нові тенденції організації військової служби, які мали ознаки певної трансформації попередніх цінностей відповідно до потреб тогочасного буття, але й засвідчувався статус та певні привілеї для цієї категорії козаків.

Доводиться констатувати, що серед вітчизняних науковців поступово зростає увага до історії українських козацьких формувань на Північному Кавказі в ХІХ–ХХ ст. (в першу чергу Кубанського козацького війська), проте вони зосереджуються на загальних аспектах становлення та розвитку цих формувань [3; 11; 13; 17], або трансформації козацького менталітету [2].

Історію Кубанського козацтва активно досліджують і сучасні російські вчені, але питання військових відпусток для козацької старшини ними досі не розглядалось [1; 12; 14; 15].

Автор послідовно висвітлює засади військового життя українських козацьких формувань на Кубані впродовж ХІХ – ХХ ст., проте, зазначену проблему також досі не розглядав [5; 6; 7; 8; 9; 10].

Отже, питання забезпечення відпустками старшин Кубанського козацького війська в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. досі в історіографії не досліджувалось, що й обумовило наше звернення до цієї проблеми та визначило мету пропонованої статті.

Зазначимо, що спроба висвітлити деякі аспекти отримання відпусток козацькими офіцерами у стройових частинах Кубанського козацького війська є не лише актуальною (з огляду на забезпечення відповідною інформацією наукового загалу для більш комплексного розуміння тенденцій розвитку згаданої козацької спільноти), але й має певну наукову новизну (вперше здійснюється огляд цієї проблематики та вводиться у науковий обіг частина невідомих та маловідомих джерельних матеріалів).

Джерельною основою представленої розробки стали матеріали, почерпнуті в Державному архіві Краснодарського Краю (ДАКК), в першу чергу у фонді Військового штабу Кубанського козацького війська (тут важливу інформацію містять послужні списки офіцерів і чиновників та старшинство в них за 1905–1919 рр. [4]). Зазначена джерельна база забезпечує необхідну достовірність результатів пропонованого дослідження.

Перш за все, наголосимо, що поняття «відпустка» (у сучасному розумінні) в козацьких формуваннях XV – XVIII ст. не існувало. Воно почало ширитись вже під час поступового запровадження в козацьку військову систему деяких засад Російської регулярної армії (перш за все, ретельний контроль за виконанням службових обов'язків офіцерськими кадрами) впродовж XIX – на початку XX ст.

Тут мав місце певний компроміс між потребами царату (посилення впливу на козацьку спільноту задля максимального використання її військового потенціалу) та козацької старшини (намагання полегшити військовий обов'язок та забезпечити статус, подібний до офіцерів регулярної армії). Важливе значення у цій справі відіграло й постійне поповнення старшинського складу козацьких формувань представниками армійського офіцерського корпусу через брак власних кадрів (причини чого заслуговують на окреме дослідження й тут не висвітлюються), які звикли до певних стандартів військової служби й намагались їх зберегти й поширити у козацькому середовищі.

Далі проілюструємо на прикладі військової служби двох старшин Кубанського козацького війська (сотника II Полтавського кавалерійського полку В. Келебердинського та полковника III Кубанського пластунського батальйону В. Кwartовкіна) питання забезпечення відпустками офіцерського корпусу цього козацького утворення.

На початку звернемо увагу на походження згаданих старшин. Так, В.Келебердинський був родовим кубанським козаком зі станиці Царської (Майкопський відділ Кубанського козацького війська) [4, с. 242; 18]. Прізвище й козацьке коріння цього старшини дають підстави припустити, що його предки, вочевидь, походили з колишніх козаків Війська Запорозького (Гетьманщини) й належали до Келебердинської сотні Полтавського полку (за козацьких часів сотенне містечко Келеберда знаходилось над Дніпром, на межі з Чигиринським і Миргородським полками та неподалік від земель Запорізької Січі [16]). За таких обставин В.Келебердинський мав бути носієм відповідних військово-козацьких традицій (цьому сприяли як родина, так і перебування серед родових козаків – життя у козацькій станиці).

Відносно згаданого старшини важливо наголосити й на тому, що він здобув офіцерську освіту в Оренбурзькому козацькому юнкерському училищі [4, с. 242]. Підкреслимо, що м. Оренбург було столицею Оренбурзького козацького війська (тут більшість становили козаки-росіяни), яке за чисельністю удвічі поступалось Кубанському козацькому війську. Сталося це через відсутність подібного вищого офіцерського закладу в Кубанській області.

В Оренбурзькому козацькому училищі попри відсутність суто українського козацького середовища, зберігались й шанувались певні козацькі цінності, відповідним чином впливаючи на козацьку молодь. Важливе значення відіграло й перебування майбутніх козацьких офіцерів серед переважно родових козаків, а не дворян чи різночинців. Все це сприяло збереженню та розвитку серед випускників згаданого училища деяких військово-козацьких традицій.

Ведучи мову про полковника Кwartовкіна, слід підкреслити, що він походив із дворян Смоленської губернії, а тому не мав жодного відношення до родових козаків [4, с. 254]. До речі, й до Кубанського козацького війська він потрапив випадково. Так,

після закінчення Тифліського піхотного юнкерського училища згаданого молодого офіцера було розподілено до стройової частини армійської піхоти, де він і розпочав проходження військової служби [4, с. 254–255].

Згаданий офіцер лише після кількох років служби (на той час вже перебував у ранзі поручника) отримав направлення до кубанських пластунів (піхотні формування Кубанського козацького війська), зайнявши вакантну старшинську посаду [4, с. 255]. До речі, тут поручник Кwartовкін і став сотником (згідно козацьких стандартів армійський ранг поручника було перейменовано у сотника).

Отже, старшина Кwartовкін з огляду на його походження, виховання, навчання й досвід армійського піхотного старшини був носієм чеснот і традицій загально-армійського (в першу чергу – дворянського) офіцерського середовища, а не української козацької спільноти.

Наведені факти дають підстави замислитись над проблемою збереження й розвитку військово-козацької спадщини (у тому числі й української) у відповідних формуваннях з огляду на факти поповнення козацького офіцерського корпусу представниками некозацького середовища. На нашу думку, зазначеній проблемі варто в майбутньому приділити окреме дослідження.

Далі безпосередньо зупинимось на питанні забезпечення згаданим кубанським козацьким старшинам відпусток під час перебування на старшинських посадах.

Так, сотник Келебердинський (1883 р. н.) розпочав козацьку військову службу в 1902 р., вступивши до вже згаданого нами юнкерського училища, й одночасно був зарахований до I Катеринодарського козацького кавалерійського полку [4, с. 242]. Вже після завершення навчання (на той час він отримав офіцерський ранг хорунжого) та короткочасної служби в згаданій кавалерійській частині його 22.04.1905 було переведено до I Єйського козацького кавалерійського полку, в якому він прослужив близько 8 років (на початку 1913 р. пішов у відставку, з якої був відкликаний лише на початку I Світової війни й загинув у 1915 р.) [4, с. 242–243]. Отже, В. Келебердинський в цілому віддав стройовій військовій службі майже 14 років.

Впродовж згаданої служби сотник Келебердинський отримав відпустку 3 рази:

- в 1905 р. на початку офіцерської кар'єри (строком на 28 діб);
- в 1907 р. через хворобу (на 4 місяці для одужання та відновлення боєздатності);
- в 1912 р. перед відставкою (на 32 доби за гарну вислугу та для впорядкування службових справ) [4, с. 243].

Отже, за 14 років військової служби сотник Келебердинський лише три рази отримав відпустку, з яких два – не за станом здоров'я, але й тоді цей відпочинок співвідносився з умовами початку чи закінчення служби. Інакше кажучи, молодший козацький старшина (обер-офіцер) переважно служив без відпусток, що свідчить про відсутність визнання необхідності періодичної (щорічної) відпустки для цієї категорії офіцерів.

Стосовно полковника Кwartовкіна (1860 р.н.) слід зазначити, що він присвятив військовій службі (від вступу до Тифліського юнкерського піхотного училища й до 1915 р.) майже 36 років [4, с. 254–257]. За всю свою військову кар'єру він отримав лише 11 відпусток:

- в 1887 р. (на 2 місяці);
- в 1888 р. (на 21 добу);
- в 1891 р. (на 21 добу);
- в 1897 р. (на 2 місяці);
- в 1899 р. (на 50 діб, що поділено на 3 відпустки);
- в 1908 р. (на 2 місяці);

- в 1909 р. (на 28 діб);
- в 1910 р. (на 30 діб, що поділено на 2 відпустки) [4, с. 258].

Наведені факти свідчать, що більшість з відпусток було отримано без врахування обставин хвороби й, вочевидь, спрямовано на відпочинок та оздоровлення офіцера. При цьому першу з них він отримав у 27-річному віці, а останню – у віці 50 років. Цікаво, що в 1899 й 1910 рр. він мав по кілька відпусток на рік, що засвідчило можливість запровадження поетапного відпочинку з огляду на потреби військової служби [4, с. 258]. Відзначимо й те, що в останні 4 роки передвоєнної служби штаб-офіцер Кwartовкін не отримував відпусток, хоча перебував на важливих посадах і мав значний вік.

Цікаво, що В. Кwartовкін (як і В. Келебердинський) впродовж перших 14 років служби також отримав 3 відпустки, але жодна з них не була пов'язана з хворобою чи завершенням службової кар'єри [4, с. 243, 257–258]. Факти свідчать, що така ситуація була зумовлена не якоюсь традицією чи урядовими постановами, а звичайним збігом обставин.

Отже, за 36 років служби полковник Кwartовкін отримував відпустки без чіткої періодичності та послідовності й у не достатній кількості (не щорічно). Все це свідчило про недостатню увагу військового відомства цій стороні військової служби навіть для вищої категорії козацьких старшин (штаб-офіцерів) в Російській імперії.

Таким чином, приклад надання відпусток згаданим офіцерам засвідчив відсутність обов'язковості щорічного їх отримання та чіткої періодичності й єдиного обсягу зазначеної форми відпочинку. Все це дає підстави стверджувати, що козацькі старшини в кінці XIX – на початку XX ст. не мали єдиної системи надання відпусток, а тому ця форма забезпечення потреб офіцерського складу ще не набула необхідної усталеності, хоча й поступово ширилась у відповідних козацьких формуваннях. До речі, залежність козацьких старшин від військового відомства Російської імперії (у тому числі й щодо надання відпусток) була одною із заборук використання козацького військового потенціалу в інтересах царату, а також засобом контролю за козацькою військовою спільнотою.

Представлена стаття не вичерпує зазначеної проблематики, а лише засвідчує потребу в її ретельному дослідженні в ширших обсягах і в контексті підсилення антропологічних підходів до вивчення вітчизняної військової історії (зокрема історії українських козацьких формувань в останні часи їх існування).

Список використаної літератури

1. Авраменко А. Козацьке військо на Кубані / А. М. Авраменко, Б. Є. Фролов, В. К. Чумаченко // Історія Українського Козацтва : нариси : у 2 т. / редкол.: В. А. Смолій (відп. ред.) та ін. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – Т. 2. – С. 364–414.
2. Білий Д. Д. Українці Кубані в 1792–1921 роках. Еволюція соціальних ідентичностей / Д. Д. Білий. – Львів ; Донецьк : Східний видавничий дім, 2009. – 543 с.
3. Голобуцкий В. А. Черноморское казачество / В. А. Голобуцкий. – К. : Изд-во АН УССР, 1956. – 415 с.
4. ДАКК. Ф. 396, оп. 2, спр. 968.
5. Задунайський В. Бойове мистецтво та військова спадщина українських козаків в кінці XIX – на початку XX ст. / В. Задунайський. – Донецьк : Норд-Прес : ДонНУ, 2006. – 335 с. : іл.
6. Задунайський В. Військова організація та бойові дії донських і українських кубанських козаків під час революції 1917–1921 рр. / В. Задунайський // Історичні і політологічні дослідження / гол. ред. П. В. Добров. – Донецьк, 2008. – № 3/4. – С. 46–52.

7. Задунайський В. Основи військово-прикладної системи Чорноморського козацького війська за «Положенням 1842 р.» / В. Задунайський // Наукові праці : наук.-метод. журнал. Серія : Історичні науки. – Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. П. Могили, 2009. – Т. 115, вип. 102. – С. 131–136.

8. Задунайський В. Рушниця у бойовій системі кубанських козаків (початок ХХ ст.) / В. Задунайський // Історичні і політологічні дослідження / гол. ред. П. В. Добров. – Донецьк, 2009. – № 2. – С. 58–64.

9. Задунайський В. Становлення української піхоти в Чорноморському та Азовському козацьких військах (кінець ХVІІІ – 60 рр. ХІХ ст.) / В. Задунайський // Схід. – 2010. – № 4. – С. 80–83.

10. Задунайський В. Кліматичні та епідеміологічні умови військової служби кубанських козаків на початку ХХ ст. / В. Задунайський // Кубань – Україна: питання історико-культурної взаємодії / уклад. А.М.Авраменко. – Краснодар ; К. : ЕДВІ, 2011. – Вип. 5. – С. 211–215.

11. Короленко П. П. Черноморцы / П. П. Короленко // Черноморские казаки. – М. : Вече, 2009. – С. 189–438.

12. Малукало А. Кубанское казачье войско в 1860–1914 гг.: организация, система управления и функционирования, социально-экономический статус / А. Малукало. – Краснодар : Кубанькино, 2003. – 216 с.

13. Попко И. Д. Черноморские казаки в их гражданском и военном быту / И. Д. Попко // Черноморские казаки. – М. : Вече 2009. – С. 3–188.

14. Фролов Б. Е. Оружие кубанских казаков / Б. Е. Фролов. – Краснодар : Традиция, 2009. – 128 с.

15. Шахторин А. А. Подготовка казаков Кубанского казачьего войска во второй половине ХІХ – начале ХХ веков / А. А. Шахторин. – Краснодар : КВВАУЛ, 2008. – 213 с.

16. Швидько Г. К. Полтавський полк / Г. К. Швидько // Українське козацтво : Мала енциклопедія / кер. авт. кол. Ф. Г. Турченко ; відп. ред. С. Р. Лях. – Вид. 2-е, доп. і перероб. – К. : Генеза ; Запоріжжя : Прем'єр, 2006. – С. 476.

17. Щербина Ф. История Кубанского Казачьего Войска : в 2 т. / Ф. Щербина. – Краснодар : Советская Кубань, 1992.

18. http://dic.academic.ru/dic.nsf/brokgauz_efron/144010.

Стаття надійшла до редакції 11.04.2012.

V. Zadunaiskyi

FURLOUGHS GRANTED TO THE OFFICERS OF THE KUBAN COSSACK HOST IN THE LATE 19th – EARLY 20th CENTURIES (EXAMPLES OF SOTNYK KELEBERDYNKYI AND COLONEL KVARTOVKIN)

Particularities of the reception furlough officer Kuban Cossack army are considered in article at the end XIX - at the beginning XX . Revealed that officers had not a periodic furlough and got their it is enough seldom. All this has confirmed the attempts to Russian empire to maintain control over Cossack troops.

Key words: *furlough of officers, Kuban Cossack army, military life.*